

NEVEROVATNO LETO

Nasred bolničke sobe stajao je, raskrečen, dugački sto pokriven mušedom. Na stolu je zazvečala jedna čaša i na taj tihi zvuk bolesnik iz postelje broj pet otvorio je oči — prvi put za četiri poslednja dana. Na ravni zida naspram njegove postelje proleće je bilo iscrtalo zlatne pruge. Kroz širom otvorene prozore u sobu je prodro belim plaštom ogrnuti maj.

Poluotvorene bolesnikove oči zatreptale su od jake svetlosti i on skrete pogled ka okrećenom zidu. Posle dugih časova nesvestice počeo je ponovo da se seća. Na beloj crtačoj hartiji zida slike njegovog iskidanog sećanja crnele su se grubo kao škrabanja vašarskih karikaturista.

Bolesnik iz kreveta broj pet se nekada, pre nego što je dopao šaka Hitlerovih bandita, zvao dr Nikola Roža i bio je pravnik. Međutim, otpre godinu i po dana on nije imao više ni imena ni zanimanja, bio je samo broj kao i svi ostali koje je pakleni karneval poneo u beskrajnu bujicu logorske smrti. Bio je „kacetovac“, kako su nazivali žive kosture iza bodljikavih žica džinovskih gubilišta. Njegovo ime bilo je zamenjeno nasumce izvađenim slovima „ka“ i „cet“ iz reči Konzentrationslager. „Kacetovac“, govorili su logoraši jedan za drugoga, dodajući, u krajnjem slučaju, još i broj radi razlikovanja. Dr Nikola Roža je godinu i po dana nosio broj 27812, i to utetoviran u desnu butinu, utetoviran tako temeljito da ga otud više nikakav politički preokret niti moralna satisfakcija neće moći izbrisati.

On pokuša da se iz stratosfere temperature od četrdeset stepeni vrati na zemlju. Pipnuo se po butini i, kao ono varalica na kartama cinkovane oznake, on oseti pod prstima utetovirani broj.

Mora biti da se nešto ipak promenilo. Njegov pogled skrenu prema čaši na stolu, na čiji se zveket prenuo. Čašu je maločas ispuštila jedna ruka. Eto, u čemu je promena: u toj providnoj staklenoj čaši vode, kroz čije je prozirne zidove sunce rastočilo tečnost u sitne svetlucave mehuriće. Providna čaša za vodu! Ne zardala limena konzerva, ne glinena časa, ne pocinkovani limeni sud logoraša, već — prava pravcata staklena čaša!

Nešto se izmenilo...

S uživanjem, punim jeze, posmatrao je kako njegova svest koja se budi odmotava iz gljivastog oblaka nesvestice tu pravu, kao dijamant sjajnu čašu, taj vitki vilinski muzički instrument koji čoveka napaja melodijom zaboravljenog života. Posle čaše njegov pogled upi u sebe sobu, naspramne krevete, orman i slike okačene po zidovima. Posle toga pokuša da se uspravi u krevetu. Eto još jednog novog dokaza: ono na čemu leži nije drveni logorski ležaj nego prava pravcata postelja, meka, udobna, s jorganom, postelja koja čoveka uljulkuje u san — nestvarna kao i čaša. Nekad se i njemu noću prikradao san u ovakvoj postelji. U postelji s čaršavom, bez vašiju.

Nešto se izmenilo...

On se napregnu da pogleda ustranu. Bio je radoznao da vidi i drugi život izvan onoga koji je bio nasuprot njemu. Ali nije uspeo u tome, njegovo telo nemoćno je klonulo natrag na dušek. Četiri dana je potrajalo dok je dospeo dotle da se uspravi u krevetu. Tek posle toga je počeo da se priseća svega. Doneli su ga ovamo onesveštenog, u poslednjem trenutku, s drvenog ležaja logora u Šleskoj. Sad leži u seoskoj školi, pretvorenoj na brzu ruku u bolnicu. Prekjuče ovde je još bila osnovna i građanska škola donjošleskog gradića V., u kojoj je na zapovest ruskih trupa i poljskih partizana, koji su oslobodili mesto, bila improvizirana bolnica za preživele iz obližnjih logora u D. i K.

U sobi u kojoj je ležao dr Nikola Roža nekad je bio smešten četvrti razred. Nad vratima sobe još se nalazio natpis IV Klasse, ispisan gotskim, kao igla šiljastim slovima.

U ovoj učionici su nemački učenici i učenice još pre nedelju dana učili nauku o nadmoći nemačke rase i nemačke krvi.

Bolesnikov umorni pogled dolutao je do otvorenog prozora. Gde li se sad nalaze ti dečaci i te devojčice? Rusi koji su ušli u V. nisu znali za šalu, a poljski partizani u žutim bluzama, koji su došli s njima, još manje. Grbava Anemari, jedna od nemačkih bolničarki koja nije bila toliko ispunjena mržnjom kao ostale i manje čutljiva od njih, ispričala je, cvokoćući zubima, da su prošle nedelje, još istog popodneva kad su Rusi i Poljaci ušli u V., odvukli nekuda sve mesno stanovništvo. Prvo su svima: i muškarcima i ženama, i starima i mladima, naredili da izidu u seoski atar. Tamo su ih postrojili pred mitraljeze, ali nisu pucali u njih. A kad je među ljudima, koji se još nisu bili ni osvestili od ošamućenosti zbog naglog prepada, izbila panika smrtnog straha, oni su ih, onako polugole kako su na njihovu zapovest bili poskakali iz svojih kreveta, ponovo postrojili i sve nekuda oterali.

Među njima su mogli biti i učenici IV razreda. Među dronjeima svoga pamćenja on počeo da traži jednu reč. Nekad je umeo disciplinovanim stilom da izrazi složene misli i tražena reč mu je uvek bila na dohvat. Nacistički logor bio je, međutim, opljačkao i riznicu

ljudske reči i pretvorio je u gomilu starudije. Za usahle moždane vijuge kacetovaca prianjale su samo polovine lica, polovine reči, polovine osećanja. Najzad je pronašao traženu reč:

„Nemezis! Tako je: Nemezis! Nema sumnje da su ti seljaci, radnici i mali posednici iz V., koje sad osvetoljubiva kob sloma goni putevima Šleske u nepoznatom pravcu, u filozofskom smislu morala — nevine žrtve. Lično možda nijedan među njima nikad nije ubio nikoga; oni iz četvrtog razreda pogotovu ne.

Nemezis... Danas meni, sutra tebi...”

Njegove slepoočnice je pritiskivao vrelim obruč. Kacetovci nemaju osećanja, njima su ostale samo strasti. Rod njihovih duša uništile su nabujale kloake logora. Korov je, međutim, odoleo bujici, plima zagađenih voda nije mogla da zbriše želju za osvetom. A želja za osvetom, čak i tu, u jednoj daleko ljudskijoj sredini, mogla je strahovito da boli.

„I ja sam bio nevin — tako razmišlja kacetovac — svi smo mi bili nevini. I naši očevi, i naša deca, i naše žene. Nas su takođe bez ikakvog razloga postrojili u povorke, strpali u plombirane vagona i prognali u pakao...”

Otkako mu se povratila svest on je mnogobputa razbijao glavu o tome. Taj balast osvete ga je ispunjavao zaprepašćenjem, on je hteo da ga se oslobodi, da bude kulturno biće koje je nekad bio. Protaklo je osam dana dok se navikao na to da je opet slobodan čovek. Bio je bolesnik okovan za krevet, u njemu je još buktala vatra pegavca, ali je ipak bio slobodan čovek. Umesto u robijaškim dronjcima, on je ležao u krevetu u pidžami, a u podne su mu donosili jelo u tanjiru.

Bolesnike su negovale nemačke žene i devojke. Zabarikadirale se prkosnim ćutanjem i bolesnike gledale sa strahom i mržnjom: pre jedanaest dana ovim krajevima je još vladao kukasti krst. Nijedna od njih nije bila meštanka, Rusi su ih sve bili pokupili iz okoline. Selo je bilo pusto, života je bilo samo u školskoj zgradi u kojoj je bila smeštena bolnica, sem nje dim se vio još samo iz nekoliko privatnih kuća u kojima su se privremeno nastanjivali kacetovci u prolazu.

Nemice nisu govorile ni sa jednim od bolesnika. Posvršavale bi i najodvratnije poslove oko teških bolesnika, mahinalno i s ukorenjenom pedanterijom, ali posle toga bi u bolničke sobe dolazile samo na poseban poziv. Spavale su u baraci na kraju školskog dvorišta, gde su i danju provodile vreme, skupljene u gomilu i u neprekidnom uzbuđenom torokanju. A mogle su se smatrati retko srećnima. Rad u bolnici obezbeđivao im je miran, zaštićen život. Pukim slučajem izvučene iz gomile stavljenih van zakona, one su tu u bolnici bile zaštićene od opasnosti koje su ih izvan bolničkih zidova vrebale na svakom koraku.

Trideset i dva bolesnika u četiri bolničke sobe negovala je jedna jedina lekarka, takođe Nemica. Bila je to žena neodređene starosti, tankih nogu i lica boje plesni. Iz njenih plavih očiju kao i iz po-

gleda bolničarki sevala je ista mržnja prema bolesnicima. Iako u groznici i upola bez svesti, bolesnici su to osećali i uvek bi se trgli kad se za vreme pregleda ona naginjala nad njih. Zvala se Hildegard, a bolničarke su je oslovljavale sa Frau Doktor.

Nadzor nad kuhinjom i Nemicama vršile su, međutim, Jevrejke oslobođenice, iz okolnih ženskih logora. Hranu za bolesnike kuvale su iz zaliha rekviriranih namirnica koje su im davale ruske intendantske jedinice. Stanovale su gore na spratu, u nekadašnjim kancelarijama škole i direktorovom stanu. Njihov broj se stalno menjao, svakoga dana bi ih nekoliko otišlo, a umesto njih su dolazile nove. Ipak ih je uvek bilo deset do petnaest.

U IV razredu bilo je osam bolesnika. Sedmorica među njima bili su vezani za postelju i samo je osmi mogao da hoda. Bio je to čovek živahan, vedar, uvek oran za šalu, prava blagodat za taj minijturni svet utonuo u apatiju. Zvao se Heler i bio je najstariji bolesnik u sobi. Po ceo dan je krstario po praznom selu i obilazio napuštene stanove i radnje, dovlačeći iz njih vrednoćom mrava svakovrsni plen. I dok niko od bolesnika u bolnici nije imao pristojnog odela, on je pod krevetom krio pet velikih kofera napunjenih balama štofova i trubama platna, oko kojih je vazdan nešto petljao: slagao ih je, gledao i — uživao u njima.

Taj Heler je izgledao prepreden momak. Oslobođenje ga je zateklo u logoru K. na trideset kilometara od V., u koji su već trećeg maja ušle ruske pretstraže, dok su u ostale logore stigle tek petog, šestog i sedmog. Od dana oslobođenja izrasla mu je već nešto malo i kosa, na što je bio vrlo ponosan. Nije krio da sa zaplenjenim štofovima namerava kod kuće, u nekom selu kraj Miškolca, ponovo da otvori svoju nekadašnju tekstilnu trgovinu. Njegova žena i dvoje dece bili su takođe odvučeni od kuće i o njima nije znao ništa; to ga, međutim, nije sprečavalo da trči za svakom suknjom koju bi ugledao. Imao je trideset i pet godina, krv je ponovo počinjala da se budi u njemu i nikako mu nije davala mira.

U noći bi se sa sprata čuli zvuci klavira, pesma i vesela buka. To su gore bančili kacetovci i kacetovke, na proputovanju. Bolesnicima ta buka nije smetala, i onako je samo mali broj među njima mogao da spava.

Heler je svakog dana donosio u sobu detaljne vesti. On je takođe odlazio gore na sprat i hvalio se na sva usta svojim jevtinim ljubavnim uspesima.

Nikola se trudio da razume te ljude. Svi su oni pune dve godine bili bespoina bića, kojima se retko pružala prilika čak i da vide pripadnike drugog pola. Bujice čulnosti provalile su moralne brame tih ljudi napola mrtvih od gladi, savlađivale su ih i preplavljivale, rušeći i odnoseći sve ranije veze i raspaljujući njihovu plot do bestidnosti, kao kod životinja u doba parenja. Iščekavala su sva sećanja na ženu, na muža, gubila se uspomena verenica i verenika, postojala je jedino živa, uzdrhtala, pomahnitala put.

Bile su to nestvarne noći u V. Očajnička amok-trka tifusa i ljubavi, pirovanje Erosa i Tanatosa... Među zidovima donjošleske seoske škole carevali su, isprepleteni u jednom jedinom nerazlučnom grču, ljubav i smrt.

Postelje u IV razredu, pak, svakog dana su se praznile i punile. Sa njih su skidali mrtvace i stavljali na njihova mesta nove bolesnike. Mrtvima ni sad nisu bile iskazivane nikakve posmrtno posedači, ali ih barem nisu bacali u krečne jame logora. Leševi su stavljeni u proste sanduke od dasaka i sahranjivani na seoskom groblju tiho, jednostavno, bez ikakvog obreda.

*

Na prozore škole pala je medena sunčeva svetlost. Kuće izumrle glavne ulice, sagrađene od grubog krečnjaka, otsjajivale su plavičastim odblescima. Sa planina, čije su izbušene utrobe krile brojne rudnike, duvao je uzbuđujući, opori vetar. Nikola je ležao nauznak, sklopljenih očiju, u svetlosti koja je navirala kroz prozore. Iz susjedne postelje čulo se muklo stenjanje i krkljanje, koje je lagano prelazilo u plačljivo mrmljanje. Novi bolesnik se molio. Bio je to starac, koga su u bolnicu doneli dan ranije, očigledno na izmaku snage. Bilo je pravo čudo kako je i dotle izdržao. Njegovo naborano, podbulo lice bilo je vodnjikavo zelenkasto, ruke i noge smešno mršave, a s obe strane nosa spuštale su se duboke bore i gubile se u rupi bezubih usta. Karikatura, kakvu samo logor može da naslika. Bio je prljav u licu i po celom telu. Bolesnike, koje su ovamo donosili sa drvenih ležaja oslobođenih logora, redovno bi svojski oribali, ali njega, izgleda, nisu mogli oprati. Nataložena prljavština je na starčevoj bleđoj koži, koja je provirivala ispod čebeta, stvarila mehuraste podljutnice.

Nikola je pokušavao da mu postavlja pitanja, ali nije na njih dobijao odgovora. Stari je samo stenjao i mrmljao molitve. Po čitave dane jedva bi progovorio koju reč, ležao je opuštena tela i sklopljenih otečenih očiju. Nije imao tifus, a ni temperatura mu nije bila visoka, pa ipak se bližio kraju. Već nije mogao ni da jede, hranila ga je kašikom nemačka bolničarka Anemari. Tom prilikom bi pokatkad otvorio očne kapke i suludim užasom buljio u Nemicu. Bilo ga je strah od nje.

Starčevo stanje se unekoliko popravilo tek posle nekoliko dana. Bio je to čudan neki čovek. Zvao se Goldman i nekada se bavio graverskim zanatom. U njegovoj svesti nije više bilo ni gneva, ostali su jedino oni otegnuti hladni molitveni tekstovi koji mogu da se pevaju samo glasom punim jadanja i beznadne tuge.

Ostali bolesnici nisu o njemu vodili računa, jedino se Nikola trudio da mu pomogne kolikogod je to njegova slabost dopuštala. Ni sam nije znao zašto ga starac tako zanima. Možda ga je njemu privukao zagušljivi vazduh potiskog geta, koji je prosto izvirao iz

te otupele duše. Ovakvi ljudi kao čika Goldman bili su robovi i kod kuće, u jevrejskoj izolovanosti verskih obreda, robovi predrasuda, ritualnih propisa i tekstova molitava. Dolazeći u logor, oni su samo promenili tamnicu. Njihova čudesna jednostranost strpala je svu stvarnost u okvire neutješnog pojma večite jevrejske sudbine. Čak i u samom Hitleru oni su videli samo savremenu kaznu svemoćnog, jedan novi vid egipatskog jarma. Čika Goldman je umeo da jadicuje i da mrmlja pokajničke jevrejske metafore. Po njegovom shvaćanju, nad njim nije bilo izvršeno neko nasilje već se ispunjavala kazna Jehove; njega nije u logor bacilo nacističko bezumlje već sam Jehova, Jehova koji kažnjava i u sedmom kolenu, koji lukavo proračunava čas odmazde. I tako je stari graver, ponavljajući s predanošću koja je zastrašivala reči pokajničkih psalama, bio ubeđen da sad u postelji ispašta sablasne grehe celog jevrejskog naroda.

Nikola je kod kuće retko sretao takve duše geta, pa nije znao da li da žali čika Goldmana ili da mu se smeje, ili da tresne zemljanu zdelu o njegovu drhtavu, upornu glavu. U svojim svetlim trenucima starac je čak, na svoj smušeni i primitivni način, pokušavao i njega da ubedi. — Bezvernost je uzrok svemu, — šištao bi on s naporom, — Jevreji su se otpadili od vere, pa ih zato Jehova sad kuša.

Nikola se nije upuštao s njim u prepirku, ali je u jednom pogodnom trenutku udesio da čika Goldmana opet odnesu u gimnastičku salu, koja je bila pretvorena u kupatilo, i da ga tamo ponovo oribaju.

Jevrejke su se retko viđale u bolničkim sobama. Samo bi veoma retko naišla neka od njih da nadzirava deljenje ručka. Sve su tražile društvo koliko-toliko zdravih ljudi; bolesnici u visokim temperaturama i vezani za postelju nisu ih zanimali. Svakog dana bi poneka od njih odlazila, a na njeno mesto je dolazila neka nova. Škola-bolnica je služila kao prolazna stanica na nesigurnom putu povratka. Neposredno posle raspuštanja logora služba za repatrijaciju još nije bila organizovana i o kacetovcima niko živi nije vodio računa. Svaki od njih mogao je da ode iz logora kad je hteo i kud god je hteo. I oni su odlazili, sami, udvoje, utroje, muškarci i žene, bez novaca i namirnica, oslabeli, kroz nepoznata i neprijateljski raspoložena naselja, po miniranim cestama... Muškarci u jadnim civilnim dronjcima, žene polunage. Samo mali broj njih je uspevao da dođe do odela, ali ruksake su imali svi. Ti ruksaci su bili nabijeni gomilama bezvredne starudije: mašinskim delovima, probušenim gumama za bicikle i svakojakim otpacima pokupljenim odasvuda. Pohlepna želja za svojinom gonila ih je da svu tu starudiju vuku sa sobom. Godinama nisu oni imali sopstvene svojine i sem neke stare kutije za konzerve nisu ni za šta drugo mogli reći: to je moje. A, s druge strane, nadali su se da će sve to usput moći prodati i da će od dobijenog novca moći živeti dok ne stignu kući. Međutim, najveći deo njih pokosio je latentni tifus već u krugu od sto kilometara od logora. Umirali su po usamljenim seoskim

kućama, na ivicama jendeka, u retkom žbunju kraj puteva. Pa ipak, s odlučnošću očajnika ljudi su u beskrajnim povorkama išli prema varljivim fatamorganama dalekih domova.

Jedne nedelje, početkom juna, pojavila se prilikom podele ručka nova kacetovka. Izgledala je jedno, — mora da se tek nedavno oslobodila. Kroz kožu njenog kao kreč belog lica providele su se tanke žile, a ispod platnene marame na glavi provirivala je izbledela plava kosa, koja je tek počela da raste. Da bi prikriale svoje ošišane glave, kacetovke su oko glave vezivale marame kao milosrdne sestre. Duga kosa je u ženskim logorima bila isto tako strogo zabranjena kao i u muškim i šišali su je bez milosti, tako da su logorašice polučelave tumarale unaokolo. Ipak, uprkos svom bolešljivom izgledu ta žena je bila zgodna. Robovski rad nije uspeo da upropasti njenu vitkost, nad njenim živim, pametnim očima nadvijale su se guste obrve. Heler se odmah upoznao s njom.

Pridošlica je preuzela činiiju od nemačke bolničarke i počela sama da deli jelo. Bio je to nedeljni ručak: puding od krompira s mesom od živine. To je stvorilo dobro raspoloženje. Interesovanje bolesnika mogle su da privuku samo dve stvari: ručak i lekarska poseta.

Jedino je čika Goldman ostao ravnodušan. Ležao je na krevetu zatvorenih očiju kao uvek i mrmljao. Odjednom se začuo vrisak. Nova kacetovka je zastala pred krevetom čika Goldmana.

— Tatice!

Starac je otvorio oči. Jauk molitve zastao mu je u grlu. Opušteno telo snažno se trglo, električna napetost doživljaja zamalo da ga nije izbacila iz kreveta. Raširivši svoje suve, prljavosive ruke, on se zaplaka i na usta mu navreše reči hebrejske molitve.

Nova kacetovka bila je njegova ćerka. Uz glasne jecaje, ona pade po zakrpljenom čebetu kreveta. Susret je dirnuo sve u sobi. Skoro dve godine su otac i kći, svako iza svojih bodljikavih žica, živeli svega četiri kilometra udaljeni jedno od drugoga, a da za to nisu znali.

Od tog časa Sara Goldman je sve svoje slobodno vreme od jutra do večeri provodila kraj postelje svoga oca.

Nikola je u to vreme počeo ponovo učiti da hoda. Prvo je pokušavao da napravi nekoliko koraka po sobi. Sara je svoje staranje prenela i na njega. Izgledala je povučeno i mirno stvorenje. Nikola je rado razgovarao s njom, jer je umela da sluša s puno razumevanja. Pričao joj je o svojoj ženi, govorio o svom strahu i nemiru zbog neizvesnosti. Da li će je zateći kad se bude vratio? Sara mu je opet govorila o svom mužu, sitnom činovniku u nekoj varošici u Njiršegu. Živeli su srećno i mirno u maloj kućici s vrtom; ona, muž i čika Goldman, koji se, napustivši svoj zanat, bio preselio k njima i posvetio sav izučavanju Talmuda, provodeći sve svoje vreme među šuštavim svitcima pergamenta u prizemnoj sinagogi palanke. Sara nije znala ništa o svom mužu, a njen otac takođe nije mogao ništa da joj kaže o njemu, pošto su svakog odvucli na drugu

stranu. Ona se nadala da je živ. Bila je zastala u V. samo na nekoliko dana da se odmori. Posle neočekivanog susreta s ocem rešila je, razume se, da ostane kraj njega.

Stanovala je na spratu i zahvaljujući Heleru sva je soba znala da ne učestvuje u terevenkama koje se tamo održavaju. Heler se sve više vrzmao oko nje. Čak joj je bio poklonio i nešto od svog blaga iz kofera ispod kreveta. Tako se desilo da se Sara jednog dana pojavila u novoj haljini. Zajedno s odbačenim dronjcima kao da je nestalo i njene zakopčanosti. Nikoli je odmah pala u oči ta brza promena kod nje. Nova haljina je učinila da njeno blede lice sine, i toga dana nije govorila o svom mužu. Čika Goldman je, kao i obično, ležao na svojoj postelji zatvorenih očiju; iznad njegovih usta, koja su se neprekidno pokretala, strčala je čekinjasta prljavosiva neobrijana brada.

Od toga dana Saru su sve češće vidali sa Helerom. Dovrtljivi kacetovac bio je bacio oko na nju i uporno je kovao gvožđe dok je vruće. Nikola, koji ih je ćutke posmatrao, i nehotice je zamišljao biće svoje žene u toj logorašici koja ga se, zapravo, ništa nije ticala i s uzbuđenjem je pratio njen preobražaj. I dočekao je da Sara jednog dana pođe s Helerom u šetnju po opustelom selu. Sutradan je napustila svoj usamljeni ležaj na spratu.

Narednog dana nije sišla da obiđe svog oca. — Pijana je k'o zemlja, — saopštio je Heler, cerekajući se.

Nikola oseti gorak ukus u ustima. Znao je da Heler govori istinu; ćerka čike Goldmana ležala je pijana gore na spratu, u sobi ispunjenoj zadahom alkohola.

Čika Goldman je ćutao. Kod njega se nikad nije znalo da li je budan ili spava. Možda nije ni čuo ništa.

Ali tog popodneva starac je umro.